

Ірина Савченко (м. Київ)

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧА КОНФЕРЕНЦІЯ «ГРАНІ ТАЛАНТУ ТА ТРАГІЗМ ДОЛІ» (до 120-річчя від дня народження Василя Базилевича)

У славній когорті відомих науковців-істориків, краєзнавців помітна непересічна постать Василя Митрофановича Базилевича.

15 січня 2013 року за ініціативи Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в його стінах була проведена науково-краєзнавча конференція «Грані таланту та трагізм долі» (до 120-річчя від дня народження історика, краєзнавця, музеолога, архівіста, бібліофіла Василя Базилевича). Співorganizаторами конференції виступили Київський національний університет імені Тараса Шевченка (історичний факультет, кафедра нової історії України), Історико-меморіальний музей Михайла Грушевського та Київська обласна організація Національної спілки краєзнавців України.

Відкриваючи роботу конференції, завідувач Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Світлана Панькова зазначила, що конференція – перше наукове зібрання, покликане пошанувати пам'ять відомого вченого-історика, краєзнавця Василя Митрофановича Базилевича. Вона підкреслила, що громадське особисте поцінування науковця – це знання його праць, наукового доробку, вивчення його життєдіяльності, наукового спадку.

У роботі конференції взяли участь відомі науковці НАН України, вищих навчальних закладів, краєзнавці.

Ігор Гирич, к. і. н., завідувач відділу Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України,

Роботу конференції відкриває Світлана Панькова

у доповіді „Києвознавці 1920-х – початку 1930-х рр. в контексті збереження історичного середовища прадавньої столиці України” звернув увагу на наукову творчість В.Базилевича в контексті доби і її рельєфності на тлі здобутків його сучасників – науковців, краєзнавців. Наголосимо на багатосюжетності виступу і доказовому тлумаченні автором заявлених проблем. Доповідач зробив акцент на аналізі характерних особливостей розвитку краєзнавства в Україні 1920-х років, підкресливши що найактивніші його дійові особи були не просто дослідниками певної місцевості, регіону, краю, а репрезентували цілу когорту високопрофесійних науковців з досить широким діапазоном як наукових уподобань, так і творчих досягнень. На його думку, широкоформатні, побудовані на глибокому знанні джерел наукові студії, приміром, Ф. Ернста, Д. Щербаківського, В. Добровольського В. Щербини і, безумовно, В. Базилевича, наповнені чи доповнені яскраво вираженим краєзнавчим складником, дають підстави вести мову про наукову сутність розвитку тогочасного краєзнавства. Науковець наголосив, що це є одним із контраргументів щодо окремих спроб трактування краєзнавства як виключно аматорського руху. Порівнюючи розвиток краєзнавства в Україні до 1917 року із 1920-ми роками, він відзначив його якісно вищий рівень, що проявився в глибині аргументованих наукових констатацій і наукових узагальнень, якими відзначався і В.Базилевич. На прикладі досліджень Ф. Ернста, пов'язаних з вивченням архітектури українського бароко, науковець вмотивував те, що під впливом Української революції в 1920-ті роки відбувся прорив в осмисленні національно-історичних надбань мазепинської доби і відкритті їх для широкого загалу поціновувачів української минувшини. У спектрі наукового краєзнавчого пошуку особливе місце посідали також питання вивчення традицій, розвитку місцевого самоврядування. Саме на 1920-ті роки припадає сплеск зацікавленості, зокрема, історією кийвського самоврядування, яке суттєво відрізнялося від самоврядування в російських містах.

Один із аспектів доповіді І.Гирича стосувався краєзнавства, органічно поєданого з

Виступає Ігор Гирич

музейництвом, охороною пам'яток, як повноцінної складової історичної пам'яті народу. За його словами, краєзнавці 1920-х років вбачали свою місію в прищепленні, донесенні національних історичних традицій сучасникам, поколінням прийдешнім. У цьому ключі на конкретних прикладах він звернув увагу на характерну відмінність в розвитку краєзнавства кінця ХІХ – початку ХХ століть від ситуації, яка склалась в 1920-х роках. До 1917 року краєзнавство, як правило, цікавило дослідників-росіян, а в їх краєзнавчих дослідженнях чітко проглядалося обстоювання російських національних інтересів. Краєзнавці 1920-х років привнесли в розвиток краєзнавчих досліджень значний елемент україноцентризму. І це стосувалося насамперед у баченні і трактуванні окремішності української культури і її досягнень. Доповідач торкнувся питань впливу Михайла Грушевського, його наукової концепції української історії на проведення історико-краєзнавчих досліджень та їх наповненість.

Впродовж усієї доповіді лейтмотивом звучали слова про те, що значимості науковим здобуткам істориків додавав авторитет самих дослідників. Вони, як правило, здобули освіту в Київському університеті і відповідали не тільки тогочасним цивілізаційним викликам, але й почасти значно випереджали потреби

часу. У їх дослідження багатство місцевого фактографічного матеріалу логічно впліталося в характеристики розвитку загальноісторичного процесу і засвідчували про українську національну складову в його розмаїтті.

На фоні таких роздумів І.Гирич висловив занепокоєння тим, що сьогодні ми не зажди спостерігаємо тяглість традицій, започаткованих дослідниками історії Києва 1920-х початку 1930-х років. Насамперед це стосується, на його думку, українськості в сутності і наповненості сучасних історико-краєзнавчих досліджень, присвячених нашій столиці.

Свого часу, ще 1976 року, Сергій Іванович Білокінь першим підніс питання про з'ясування обставин трагічної смерті історика Василя Митрофановича Базилевича. У 1987 р. на сторінках київської газети „Прапор комунізму” і таганрозької преси він розповів про творчий шлях, подвиг науковця. На конференції С. Білокінь, д. і. н., лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, головний науковий співробітник, керівник Центру культурологічних досліджень Інституту історії України НАН України зробив доповідь „Невідомі джерела про Василя Базилевича”.

Знаний науковець поділився спогадами про свою дорогу до пізнання унікальної осо-

бистості, вченого, краєзнавця, киевознавця Василя Базилевича. Проблеми закритих архівів, неможливість з'ясувати офіційно долю В.Базилевича змусили його вдатися до використання позаджерельних знань, до тих відомостей, що відбилися у свідомості людей і разом з ними рухалися в часі. Він розповів про консультації з Ю.Меженком, С.Тарануценком. Історик, зокрема, познайомив учасників конференції із своїм листуванням, яке він вів із бібліографом-енциклопедистом, книгознавцем Федором Максименком та згадками про В.Базилевича М.Алексєєва. Перед слухачами відкрилася низка граней історика й краєзнавця. Його творчі й ідейні уподобання, бібліотечна, викладацька, пам'яткоохоронна робота, людські захоплення і якості постали, з переданих С.Білокінем слів, в природному колориті. Також доповідач заінтригував учасників конференції спогадами невідомого автора про життя В. Базилевича в Таганрозі воєнного часу.

Про вплив родини та навчальних закладів на формування наукового та громадського світогляду В.М. Базилевича вів мову Олексій Вербовий, к. і. н., доцент кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців

Сергій Білокінь про Василя Базилевича

Говорить Олексій Вербовий

Емоції виступу Григорія Казьмирчука

Слово Ірини Матяш

України. Християнські цінності родини Базилевичів, атмосфера 1-ї Київської гімназії, її викладачі, участь в гімназичному житті привнесли в свідомість В.Базилевича ті переконання, з якими він жив. Педагогічний колектив гімназії відзначав великі здібності і потяг свого вихованця до занять історією. Із 1910 року В.Базилевич – студент Київського університету святого Володимира. Він бере активну участь в роботі гуртка, яким керував М.Довнар-Запольський. Вплив вчителя на формування його як історика-науковця, без сумніву, був значним. В колі наукових інтересів Василя Митрофановича, зокрема, були питання відносин Московської держави з Кримським ханством. Глибоке знання історіографії, робота в архівах дали свої результати. Його студентська наукова творчість була відзначена срібною медаллю, а сам Базилевич був залишений стипендіатом на кафедрі М.Довнар-Запольського.

В історіографії, яка стосується життя і діяльності В.Базилевича, помітно вирізняються роботи Ірини Матяш. Саме їй організатори наукового зібрання завдячували за назву конференції, запозичену з однієї із статей дослідниці. І. Матяш, д. і. н., професор, помічник Міністра юстиції України порушила питання про роль і місце Василя Базилевича у

становленні та розвитку архівної справи в Україні. Вона наголосила, що В.Базилевич посправжньому долучився до архівів і почав їх опрацьовувати, починаючи з гуртка М.Довнар-Запольського, був одним із небагатьох, хто міг осилити і взявся за читання курсів „Російські урядові архіви” та „Історія архівної справи на Заході” в Археологічному інституті та інших установах, разом із чернігівським архівістом В.Дубровським започаткував перше регіональне архівне видання – „Червоний архівіст”. Науковець звернула також увагу на іронічність вдачі В.Базилевича, яка проявлялася, зокрема, у поетичних злободенних пародіях, які виходили з під його пера.

У науковій спадщині В.Базилевича чи не найпотужніший пласт стосується руху декабристів. Одним із перших, хто в історіографічному ключі в Україні звернувся до цієї проблематики був д. і. н., професор, завідувач кафедри історії для гуманітарних факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка Г. Казьмирчук, який і виступив із доповіддю „Декабристознавчі студії Василя Базилевича”. Він звернув увагу на свого часу новаторський підхід, зокрема, В.Базилевича до вивчення питань декабристського руху в Україні. Підкресливши, що, дякуючи ювілейному часу, дослідник в середині 1920-х

років настільки заглибився в проблему, проникнувся патріотизмом, що можна говорити про його бачення „українського декабризму”. Доповідач підкреслив, що поєднання фактажу мікроісторії, наголос на краєзнавчий аспект – характерна особливість вивчення В. Базилевичем декабристського руху, зокрема на Київщині.

Оксана Ємчук, к. і. н., головний консультант апарату Ради національної безпеки і оборони України у доповіді „Співпраця музейників і бібліофілів Сергія Маслова та Василя Базилевича” зазначила, що в архівних фондах Сергія і Василя Маслових відклася низка листів, які засвідчують про їх тісні наукові контакти з В.Базилевичем. Співпраця С.Маслова і В.Базилевича розпочалася в стінах університету, в Товаристві Нестора-літописця, де вони по черзі були секретарями, і в листах обмінювалися як діловою інформацією, так і враженнями від роботи Товариства. Потім – була спільна праця в 1919 р. в архео-

логічній секції, яка діяла при соціальній колегії київського виконкому. Найтісніше вони співпрацювали в Музеї війни і революції при Київському університеті, який був створений за ініціативи С.Маслова, де за його пропозицією В.Базилевич працював заступником завідувача музею, та Археологічному інституті.

Про сприйняття Києва, знання про Київ і любов до міста В.Базилевича мовила Світлана Панькова, завідувач Історико-меморіального музею Михайла Грушевського у доповіді „Василь Базилевич – киевознавець”. Свою оповідь вона супроводжувала розлогим цитуванням документів і творів, пронизаних задушевністю зачарованого у рідне місто, його старовину В.Базилевича. Він разом з Ф.Ернстом під орудою М.Грушевського брав активну участь у засіданнях Комісії старого Києва. Тут віднаходимо і його доповіді про герб Києва, зауваги щодо досліджень київських некрополів, про бережливе ставлення до перейменування київських вулиць. Окремої

Виступає Оксана Ємчук

згадки, підкреслила доповідач, заслуговує його пам'яткоохоронний талант і діяльність. Проекти, підготовлені разом з Ф.Ернстом, по створенню Софійського та Кирило-Мефодіївського заповідників. Реалізація ж проекту заповідника Київського акрополя могла б зберегти, донести до нас перлини київської архітектури різних часів, які були варварськи знищені, зокрема, в 1930-ті роки. Пристрасть і бажання зберегти Київ особливо відчувається в листуванні В.Базилевича і Ф.Ернста, де згадуються практично всі київські пам'ятки. Найвідомішою ж киевознавчою працею В.Базилевича є його провідник „Київ” (1930 р.), написаний у співавторстві з Ф.Ернстом. Базилевич сподівався видати і ґрунтовну розвідку „Історики Києва”, на жаль, в нереалізованому проекті „Історія Києва”. З Києвом в душі і помислах В. Базилевич жив завжди. Про це свідчать його просякнуті ностальгією за рідним Києвом листи з Будукану, де він відбував заслання, з Таганрогу, де він провів останні роки свого життя.

Киевознавчу складову в діяльності В.Базилевича продовжив Олександр Бонь, к. і. н., доцент кафедри історії України Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка доповіддю „Співпраця Василя Базилевича з Софійською комісією Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН”. Науковець підкреслив, що найбільш випукло постать Василя Базилевича на тлі 1920-х – початку 1930-х років, діячів-пам'яткоохоронців виглядає в його діях щодо реставрації і збереження Софії Київської. Особливо активну участь він брав в організації досліджень та реставраційних робіт по збереженню фресок і мозаїк собору в 1928-1930 рр. Саме В.Базилевичу було доручено оприлюднення результатів робіт, що він найближчим часом і зробив.

Про найбільш трагічний період життя В. Базилевича говорив Григорій Стариков, к. і. н., науковий співробітник Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАНУ у доповіді „Будуканський період життя Василя Базилевича (за листами киевознавця до Наталії Полонської-Василенко 1930-х рр.)”. Промовець звернув увагу на географію поневірян історика-краєзнавця, його умови життя у за-

сланні, переслідування хворобами і неможливість повноцінного лікування, спроби продовжити наукову діяльність і певні успіхи на цьому шляху.

Надзвичайно інформативне звучання мала доповідь Оксани Юркової, к. і. н., провідного наукового співробітника Інституту історії України НАН України „Академічна солідарність в тоталітарну добу: Василь Базилевич та українські і російські історики у 1939–1941 рр.”. Доповідач познайомила учасників конференції справді з унікальними документами, виявленими нею у Таганрозькому філіалі державного архіву Ростовської області. Місті, де прожив останні роки життя В.Базилевич, де закінчився його земний шлях. Найбільше уваги вона звернула на листування В.Базилевича, яке в таганрозькому архіві представлене 362 листами і телеграмами. Дослідниці вдалося атрибутувати більше 320 із них. Коло кореспондентів, зміст листів пояснює багато моментів з життя вченого, дозволяють зрозуміти обставини його перебування в Таганрозі. Епістолярні документи засвідчують про постійну підтримку вченими свого колеги. Характерно, що це відбувалося у весь період його ув'язнення, заслання, а не лише після звільнення. Була вибудована система підтримки вчених один одного грошовими переказами, посилками з харчами та одягом і, що найголовніше, підтримкою моральною. Епістолярна спадщина засвідчує, що в колах київської інтелігенції активно обговорювалося місце можливого осідку В.Базилевича після заслання.

Ознайомлення з таганрозьким періодом життя В.Базилевича продовжила Наталія Кашеварова, к. і. н., науковий співробітник Інституту історії України НАН України, повідомленням „Нові архівні дані про життя та діяльність Василя Базилевича в Таганрозі під час окупації (1941–1942 рр.)”, яка торкнулася питання роботи науковця в Таганрозькому музеї в період окупації 1941–1942 рр. Дослідниця звернула на цікавий документ, який походить із штабу Розенберга і стосується рис характеру В.Базилевича та його характеристики як керівника Таганрозького музею та підготовки ним в період окупації путівника по Таганрозі.

У виступі Григорія Савченка, к. і. н., про-

фесора кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голови Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України на тему „Київщина в історико-краєзнавчих дослідженнях Василя Базилевича” мова йшла про краєзнавчі сюжети в творчій спадщині вченого. Найбільш зримо цей контекст прослідковується в його декабристознавчих працях, які стосуються повстання Чернігівського полку, Василькова, прилеглих населених пунктів та тих осіб, які проживали там і мали те чи інше відношення до виступу декабристів. Виступаючий звернув також увагу на пам’яткоохоронній діяльності В. Базилевича в Білій Церкві (поховання Браницьких) та в Межигірському монастирі.

Потрібно відзначити атмосферу, якою була оповита конференція. Насамперед наголосимо, що виступи відзначалися наповненістю джерелами, які, як правило, ще не були введені в науковий обіг. Наукова дискусія відзначалася як глибиною реплік, так і розлогих суджень. Зібрання науковців в стінах Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в черговий раз підтвердило слідування його колективу кращим традиціям проведення наукових заходів.

Як зазначили учасники конференції, ще наприкінці 1980-х років наукова громадськість ініціювала гідне вшанування пам’яті відомого науковця. Проте досі не видано повного зібрання його праць, не встановлено жодного пам’ятника чи меморіальної дошки. Тож учасники конференції з нагоди 120-річчя від дня народження В. М. Базилевича ініціювали звернення до Київської міської влади, в якому закликають уже найближчим часом встановити меморіальну дошку на будинку в Києві по вулиці Стрілецькій, де мешкав науковець, а також назвати одну зі столичних вулиць його ім’ям.

У рамках проведення конференції до уваги учасників та гостей була відкрита однойменна виставка «Грані таланту й трагізм долі». Це перша виставка, як власне і конференція, що розкриває багатогранну діяльність Василя Базилевича. На ній було презентовано документи, фотографії та видання праць

вченого. Особливий акцент відводився періодам, що до недавнього часу були невідомі як дослідникам, так і всім, хто цікавиться по-статтю видатного киевознавця та історією Києва.

Період заслання (1935–1940) було представлено листами Василя Базилевича до свого київського приятеля Петра Самсонова з музейної збірки, в яких він детально описує свої сибірські етапи, де працював „с лопатой и тачкой“ на будівництві залізниць, „на лесных разработках в тайге“, займався „плетением лаптей“. І найбільше сумував за рідним Києвом, кожний куточок якого знав і безмежно любив: „Суждено ли мне вновь увидеть Днепр, милый Киев и приятелей-киевлян“.

Наступний етап життя і творчості Василя Митрофановича, який розпочався 12 травня 1940 року після звільнення з таборів, пов’язаний з роботою в Таганрозькому краєзнавчому музеї. Трагізм долі Василя Базилевича пов’язаний саме з цим музеєм, адже у грудні 1942 р., незадовго до 50-літнього ювілею, за спробу зберегти частину експонатів від вивезення в Німеччину, він був розстріляний гестапівцями.

Довгий час були закритими архівні матеріали про останні роки життя історика, проте вони так само відтворені у презентованих на виставці листах до Петра Самсонова та Федора Максименка (останні зі збірки Сергія Білоконя).

На виставці експонувалися листування С.І. Білоконя з таганрозькими музейниками, архівними установами, а також його публікації на сторінках київських і таганрозьких газет про Василя Базилевича.

Доповнювали таганрозький період фотодокументи із закритої довгі роки справи Василя Митрофановича з Таганрозького архіву, виявлені та люб’язно передані Оксаною Юрковою.

Робота конференції дає підстави вірити, що проведення подібних заходів послужить зарядом для подальшої роботи з вивчення життєдіяльності людей, які присвятили своє життя дослідженню історичного минулого нашої Батьківщини, історії рідного краю.